

АҲЛОҚИЙ (ИСЛОМИЙ) МОЛИЯЛАШТИРИШ ТИЗИМИ – ИННОВАЦИОН МОЛИЯЛАШТИРИШ ВОСТИАСИ СИФАТИДА (ЎЗБЕКИСТОН ВА МДҲ МИСОЛИДА)

Хасанов Хусан Вахабович

Ислом Тараққиёт Банкининг Ўзбекистондаги вакили

E-mail: kh.khasanov@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада исломия молиялаштириш тизимининг ривожланиш тарихи ва МДҲ давлатларидаги бугунги ҳолати, шунингдек унинг афзалликлари таҳлили ва истиқболлари ҳақида сўз боради. Мақолада исломия молиялаштириш тизимини Ўзбекистон Республикасида жорий қилиш истиқболлари ҳам таҳлил қилинади.

Аннотация: Данная статья посвящена рассмотрению истории развития исламских финансов и её текущего состояния в странах СНГ, а также анализу её преимуществ и перспектив. В статье также дан анализ перспектив внедрения исламского финансирования в Республике Узбекистан.

Abstract: This article describes history of Islamic finance development and its current statue in CIS countries as well as analyses of its advantages and prospects. At the same time article provides information on analyses of Islamic Finance introduction in the Republic of Uzbekistan.

Калим сўзлар: Исломий молия/молиялаштириш, исломий банк, ИТБ, ХСРИК, ИХТ, исломий дарча

Кириш

Бугунги кунда исломий молиялаштириш механизмлари бутун дунёда жадал ривожланиб келаётган соҳалардан бири ҳисобланади. Мутахассисларнинг фикрига кўра исломий банкларнинг ялпи активлари миқдори 2,5 триллион АҚШ долларини ташкил этади. Аҳолисини асосий қисмини мусулмонлар ташкил этадиган давлатлар учун бу соҳани ривожлантириш айниқса долзарб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев ИХТ ТИВ кенгаши 43-сессияси очилиш маросимида сўзлаган нутқидан қуйидаги сатрларни келтириб ўтиш жоиз: “Ислом олами улкан иқтисодий, инвестицион салоҳият, энергетика ресурсларига эга. Улардан тўғри фойдаланиш, Ислом ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатларнинг халқаро савдо-иқтисодий, молиявий, инвестицион ҳамкорлигини кенгайтириш, мамлакатларимизни бирлаштирадиган транспорт йўллари ташкил этиш юксак иқтисодий тараққиёт кўрсаткичларига эришиш имконини беради ва бу пировард натижада бошқа барча соҳаларнинг ривожланишида асос бўлиб хизмат қилади”.

Шундай экан мусулмон давлатларидаги мавжуд исломий молиялаштиришга асосланган банклар, инвестиция фондлари ва компанияларнинг маблағларини Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ва хусусий секторни қўллаб-қувватлаш мақсадида жалб этиш айтиш айни муддаодир. Бунинг учун албатта

миллий банк тизимига янгича ёндашув билан назар солмоқ лозим, яъни анъанавий молиялаштириш механизмлари билан бир қаторда шерикчиликка асосланган молиялаштириш механизмларини жорий этиш масаласи тадқиқ этилиши муҳим ва долзарб ҳисобланади.

Исломий молиялаштириш билан анъанавий молиялаштиришнинг асосий фарқи, биринчиси фойда ва зарарни бўлишишга, шунингдек активларга асосланган молиялаштириш ҳисобланади. Қискача айтганда, исломий молиялаштириш шерикчиликка асосланади. Бунда банк миқдори талаби асосида объект қуриб бериши, асбоб-ускуналар, товар, хомашёлар сотиб олиб бериши ёки уларни ижарага бериши мумкин. Молиялаштиришни асосида савдо операциялари ётади. Анъанавий банк тизимида эса савдо операцияларини амалга ошириш қонунчилик нуқтаи назаридан мушкул ҳисобланади ва бунга солиққа тортиш ва банк фаолиятига тегишли ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар тўсқинлик қилади.

Юқорида айтилганларни инобатга олганда, Ўзбекистон Республикасида шерикчиликка асосланган ёки ахлоқий (исломий) молиялаштиришни жорий этиш учун шунга мос қонунчилик, ҳуқуқий-меъёрий асос шакллантирилиши лозим. Бу эса ўз навбатида давлатимизга қўшимча капитал кириб келишини ва аҳолига муқобил молиялаштириш механизмларини таклиф этиш имконини беради.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Ислом иқтисодиёти ва молиясига бағишланган адабиётлар инглиз ва араб тилларида араб, европа, америка, австралия, африка миллатига мансуб муаллифлар томонидан кўплаб ёзилган ва ёзилмоқда Ислом Тараққиёт Банки гуруҳининг аъзоси бўлган Ислом тадқиқотлар ва тренинглар институти томонидан ҳам Ислом молияси ва иқтисодиётига бағишланган адабиётлар нашр этилиши қўллаб келинмоқда. Бу соҳани ривожига ҳисса қўшган жисмоний ва юридик шахслар йилда бир ИТБ мукофоти билан тақдирланмоқда. Шу пайтгача бу мукофотга асосан араб ва африка давлатлари, шунингдек Покистон, Малайзия ва Туркия тадқиқотчилари сазовор бўлишган. Рус тилида ёзилган китобларни таҳлил қиладиган бўлсак уларнинг аксарияти 2000 йилларда ёзилган бўлиб муаллифлари Р.И.Беккин, Н.В.Жданов, К.В.Кочмол, В.В.Павлов, А.Ю.Журавлев, Е.Л.Шуремов, М.А.Румянцев, Е.А.Байдаулет ва б., мақолалар эса бир қатор тадқиқотчилар томонидан ёритилган. Булар М.Калимуллина, Р.Вахитов, П.Трунин, М.Каменских, М.Муфтяхетдинова, Б.К.Арыспаева, Н.Ишмухаметов, И.В.Жмуйда, А.Салихова, А.Болджурова, А.Н.Козырин, Б.Химо ва бошқалар. Бундан ташқари рус тилига Ислом иқтисодиёти ва молияси соҳасидаги таниқли олимларнинг китоблари ҳам таржима қилинган. Мисол учун, Куала Лумпур Бизнес мактаби президенти С.Хорун ва шу мактабнинг илмий ходими В.Нурсофизанинг “Islamic Finance and Banking System. Philosophies, Principles and Practices”, Исломия молия муассасалари учун бухгалтерия ва аудит ташкилоти (AAOIFI) шариат кенгаши раиси Т.Усманининг “An introduction to Islamic Finance” ҳамда шу ташкилотнинг шариат стандартлари, шунингдек Рафик Ал-Мисрининг “Фикх имущественных отношений” китоби рус тилига таржима қилинган.

Афсуски ўзбек тилида ёзилган ёки таржима қилинган китоблар ва ўқув қўлланмаларни қўл билан санаса бўлади. Булар С.Хорун, В.Нурсофизанинг ўзбек тилига таржима қилинган “Исломиё молиялар ва банк тизими. Фалсафаси, тамойиллари ва амалиёти” китоби, Р.В.Абдуллаев, С.М.Дусановлар томонидан чоп этилган “Ислом иқтисодиётида молиявий муносабатлар” Тошкент ислом университети талабалари учун ўқув қўлланма, Исломда ижара ва музораба. Т.: Мовароуннахр, 2005, Нодир Набижон ўғлининг «Халол тижорат сирлари» ва Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуфнинг “Ҳадис ва Ҳаёт” туркумидан тижоратга бағишланган қисмини мисол қилиб келтирса бўлади. Ҳозирда таржимон Б.Жўраев томонидан Е.Байдаулетнинг “Основы этических (исламских) финансов” ўқув қўлланмаси, Р.Беккининг «Исламская экономическая модель и современность» китоби ўзбек тилига таржима қилиниб Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитани нашрга тайёрлаш борасида руҳсатини олиш ишлари олиб борилмоқда.

Тадқиқот методологияси

Ушбу мақолани тайёрлашда МДХ мамлакатларида чоп этилган мавзуга доир адабиётлар, Ислом Тараққиёт Банки маълумотлар базаси ва интернет тармоғида мавжуд сўнгги янгиликлар ўрганилди ва тадқиқотнинг қиёсий таҳлил ҳамда илмий абстракция усулларида фойдаланилди. Мақола якунида бу соҳани Ўзбекистонда ривожлантириш бўйича таклиф ва тавсиялар берилди.

Таҳлил ва натижалар

Ўзбекистон кўп миллат ва элатли давлат ҳисобланади. Унинг аҳолиси турли дин вакилларида иборат. Энг кенг оммалашган ва аҳолининг асосий қисми эътиқод қиладиган дин – Ислом дини ҳисобланади. Ислом дини Марказий Осиё мамлакатларида VII асрнинг охири – VIII асрнинг бошларида тарқала бошлаган ва IX асрнинг ўрталарига келиб асосий дин мақомига эга бўлган. Ислом дини ривожланиши ўз-ўзидан шарият аҳкомлари ва тамойилларининг ривожланишига ва одамлар ўртасидаги иқтисодий-молиявий муносабатларни шунга мос равишда ривожланишига туртки бўлди. Жаҳонда ислом молия тизимининг ривожланишига назар соладиган бўлсак қуйидаги маълумотларни келтириб ўтиш жоиз.

Исломиё банкларни ривожланиш тарихи 1963 йилга бориб тақалади, бунда Мисрда жаҳондаги дастлабки исломиё банк “Мит Гамр” ташкил этилади. Шу йилнинг сентябрь ойида Малайзияда мусулмон ҳожилари Жамғарма корпорацияси ўз ишини бошлайди. Кейинчалик 1975 йилда Галифакс(Канада)да мусулмонлар гуруҳи бозорда “исломиё ипотека” деб аталувчи дастлабки маҳсулотни таклиф этди ва Дубай Ислом банки таъсис этилди. Муҳими эса, айнан шу йилда Саудия Арабистонининг Жидда шаҳрида мусулмон давлатлари ташаббуси билан Ислом тараққиёт банки (ИТБ) расман очилди. Покистон Ислом Республикаси ҳам ўз банк тизимини исломиёлаштириш жараёнини бошлади.

Бу ривожланиш аста секинлик билан Европа давлатларига ҳам ўта бошлади. 1978 йил Женевада Саудия шаҳзодаси Файсал ибн Абдулазиз Сауд томонидан ҳиссадорлик жамияти шаклидаги ғарбда биринчи исломиё молиявий таркиб - “Islamic Banking System International Holding” ташкил этилди. 1981 йилда эса Шаҳзода Файсал низом жамғармаси 1 млрд. АҚШ долларидан иборат “Ислом

молиявий уйи”ни таъсис этди. Ташкил этилган молиявий гуруҳнинг бош офиси Женевада очилди.

Юқоридаги маълумотлардан кўриниб турибдики исломий молиялаштириш тизими 70 йилларнинг охири 80 йилларнинг бошидан бошлаб ғарб давлатларида ҳам ривожлана бошлади. Бу ривожланиш hozirda ҳам давом этмоқда ва кенг омма томонидан муҳокама қилинмоқда. Бу соҳада етакчилик қилишга нафақат аксарият аҳолисини мусулмонлар ташкил этадиган давлатлар, балки ғарб давлатлари ҳам ҳаракат қиляпти. Бунга мисол қилиб Буюк Британия Бош вазирининг Бутунжаҳон исломий иқтисодий форумида Лондонни глобал исломий молиявий марказ сифатида ривожлантириш ҳақидаги баёнотини (2013 йилнинг октябри) келтирса бўлади.

Буюк Британия Европада исломий молия ривожланиш пионери сифатида чиқди, бу ерда 1982 йилдан бошлаб Al Baraka Bank шариятга мувофиқ келадиган дастлабки хизматларни кўрсата бошлади, Буюк Британиянинг биринчи исломий банки (Islamic Bank of Britain) эса 2004 йилда очилди. Бугунги кунда Лондонда шарият меъёрлари бўйича хизматлар кўрсатувчи олтига банк фаолият юритмоқда. HSBC, Lloyds TSB, Societe Generale сингари бир қатор етакчи ғарб банклари анчадан бери ўзларининг таркибларида исломий банк хизматлари кўрсатувчи бўлинма(дарча)ларга эга. 2006 йилда Швейцарияда биринчи исломий хусусий банк – Faisal Private Bank очилди. АҚШнинг Citibankи узоқ вақтдан бери исломий банк таркиблари билан ҳамкорлик қилиб келмоқда.

Глобал исломий молия марказига эгалик қилиш учун Буюк Британиянинг пойтахти Лондон билан бир қаторда Франция Республикасининг пойтахти Париж ҳам даъвогарлик қилмоқда.

Исломий банклар глобаллашув доирасида янада рақобатбардош бўлиб бормоқда ва эътироф этилмоқда. Мутахассисларнинг фикрича, охири ўн йилда исломий банклар жуда тезлик билан кенгаймоқда, уларнинг активлари 2.5 трлн. АҚШ доллариغا яқинлашди ва CityUKнинг ҳисоботларига кўра, йилига 7,5% миқдорида(2015 йил якунларига кўра) сезиларли ўсмоқда. Молиялаштириш исломий усулининг аҳамияти ва хусусиятини тушунган ҳолда, оддий молиявий муассасалар улар билан корпоратив молиялаштириш соҳасида ёки исломий бўлимлар(яъни, исломий “ойна”лар) воситасида янада фаол ҳамкорлик қилишни бошладилар.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлигида ҳам бу соҳани ривожлантириш борасида бир қатор ишлар олиб борилмоқда. Қуйида МДХ давлатларидаги ислом молия тизимини ривожланиш ҳолати акс этган муҳим саналар келтирилган.

Осиё ва Европа давлатларидан фарқли ўлароқ собиқ совет иттифоқи давлатлари бу соҳада анча ортда қолмоқда. МДХ давлатларида исломий молиялаштириш тизимининг бошланиши 2000 йилларга тўғри келади. МДХдаги биринчи исломий банк “Бадр-Форте Банк” Россияда ташкил этилди. Кейинчалик 2002 йилда Озарбайжон Миллий банки “Кавсар банк”ка банк фаолиятининг барча шакллари амалга оширишга янги рухсатнома берди. “Кавсар банк” жаҳон исломий банк ҳамжамияти томонидан исломий банк сифатида эътироф этилган. Банк Исломий банклар ва молиявий муассасалар учун Бош кенгаш

ҳамда Исломиё молиявий муассасалар учун бухгалтерия ва аудит ташкилотининг аъзоси ҳисобланади.

2006 йилнинг май ойида Ислон Тараққиёт банки, Қирғизистон Республикаси ҳукумати ва ЁАЖ “Экобанк” ўртасида ҳамкорлик тўғрисидаги меморандум имзоланди. Ушбу меморандум “Экобанк” фаолиятида молиялаштиришнинг исломиё усуллари татбиқ этишга йўл очди.

2009 йилда Қирғизистон қонунчилигида муҳим ўзгаришлар рўй берди. Хусусан, “Банк ва банк фаолияти тўғрисидаги Қирғизистон Республикасининг қонунига қўшимчалар киритиш тўғрисида”, “Қирғизистон Республикаси Миллий банк тўғрисидаги Қирғизистон Республикасининг қонунига қўшимча ва ўзгаришлар киритиш тўғрисида”ги қонунлари ва бошқалар қабул қилинди. Мазкур тузатишлар исломиё ва “исломиё дарча”га эга бўлган анъанавий банкларда молиялаштиришнинг исломиё усуллари қўллаш учун имкониятлар яратди. Қирғизистон ҳукумати “Исломиё тамойиллар бўйича суғурталаш(такофул)ни ташкил этиш қоидалари” ва “Исломиё молиялаштириш бўйича чиқариладиган қимматли қоғоз(сукук)лар тўғрисида”ги қоидаларни тасдиқлади.

Озарбайжонда Баҳрайн халқаро инвестиция банки (ИВ) “Амрахбанк”нинг 49% акцияларини сотиб олди (2007 й). “Амрахбанк” сотиб олинганидан кейин тез орада ИВ раҳбарияти томонидан уни исломиё молиявий маҳсулотлар тўлиқ тўпламини таклиф этадиган тўлақонли исломиё банкка айлантириш режаси маълум қилинди.

Бир йил ўтиб Озарбайжонда Каспий халқаро инвестиция компанияси(СИС) ташкил этилди. СИС мулкдорлари хусусий секторни ривожлантириш ислон корпорацияси (75%) ва Озарбайжонга тегишли бўлган инвестиция компанияси ҳисобланиб, унинг улуши 25%ни ташкил этади.

2012 йилнинг сентябрь ойида Озарбайжон Халқаро Банки “исломиё молиялаштириш дарчалар”ини йўлга қўйишни эълон қилди. 2013 йилнинг апрелида банк миждозларга бу дарча орқали хизмат кўрсатишни бошлади.

Қозоғистонда “Исломиё банклар ва ташкилотларда исломиё молиялаштириш ва фаолиятини ташкил этиш масалалари бўйича Қозоғистон Республикасининг айрим ҳужжатларига ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди (2009 й).

Қозоғистонда биринчи исломиё банк “Ал-Ҳилол” банкига 2010 йил банк амалиётларини амалга ошириш учун рухсатнома берилди ва шу йилнинг ўзида дастлабки такофул-оператор – ОВС “Такофул” рўйхатга олинди.

Россия Федерациясида ислония молиялаштиришни ривожлантириш асосан мусулмонлар яшайдиган республикалар, яъни Татаристон, Бошқирдистон ва Чеченистон томонидан илгари сурилмоқда. Бунга мисол, 2010 йилда Қозонда мусулмонларнинг “Вақф” диний ташкилотини ташкил этиш тўғрисида расман эълон қилинди ва Татаристон халқаро инвестиция компанияси(ТМИК) ташкил этилди.

Тожикистонда ҳам исломиё молияни ривожлантириш босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Биринчи қадам сифатида Тожикистонда 2014 йилда “Исломиё банк фаолияти тўғрисида”ги қонун қабул қилинди ва ҳозирда

Тожикистон расмийлари Ислом Тараққиёт Банки ёрдамида қонун ости ҳужжатларига ҳам тегишли ўзгартиришлар киритиш борасида иш олиб боришмоқда.

Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш бўйича «Соҳибкорбанк» АТБ Хусусий секторни ривожлантириш бўйича ислом корпорацияси (ICD) ёрдамида исломий молиялаштириш тамойилларига тўлиқ ўтишга тайёрланмоқда.

Келтирилган маълумотларни таҳлил қиладиган бўлсак, шуни таъкидлаш лозимки, Марказий Осиё давлатлари ва Россия Федерациясида анъанавий банк тизими билан бир қаторда муқобил ёки ахлоқий (исломий) молиялаштириш тизимини ривожлантириш бўйича ҳам ишлар олиб борилмоқда. 2015 йилнинг охирида Россия Федерация Марказий банки томонидан шерикчиликка асосланган банк тизимини ривожлантириш бўйича 2 йилга мўлжалланган йул харитаси ишлаб чиқилди. Унинг натижаси ўлароқ ИТБ билан Россия МБ ўртасида бу соҳани ривожлантириш борасида аҳдлашув меморандуми имзоланди. Шу йилнинг март ойида Қозоғистоннинг пойтахти Остона шаҳрида 2015 йилда ўз фаолиятини бошлаган Остона Халқаро Молиявий Маркази (ОХММ) ёрдамида ташкил этилган МДХ Исломий молиявий ахборотлар форуми (IFNF) бўлиб ўтди. Бундан ташқари, ОХММнинг бевосита иштирокида Остонада ААОИФнинг рус тилига таржима қилинган исломий молия шариат стандартлари тақдими, Исломий молия бўйича Глобалъ мукофот тақдирлаш маросими ўтказилди.

IFNFда Россия Федерацияси, Қирғизистон, Тожикистон, БАА, Қувейт, Қатар, Малайзия, Бахрейн, ББҚ ва ИТБ гуруҳидан келган делегация аъзолари қатнашди. Форум қатнашчиларининг фикрига кўра ОХММ соҳани ривожлантиришни институтлашуви бўйича катализатор ва асосий майдонча бўлиб хизмат қилмоқда.

Исломий банкинг ҳақида ўз фикрларини нуфузли ташкилотлар вакиллари ҳам айтиб ўтишган. Мисол учун, Moody’s рейтинг агентлигининг ахборотига кўра Форс кўрфази ҳамкорлик кенгаши исломий банклари анъанавий банкларга кўра 2 йилдан бери даромадлироқ ҳисобланади. БМТ бош секретарининг ёрдамчиси “Исломий молия Барқарор ривожланиш мақсадларини молиялаштиришда инновацион восита” сарлавҳаси остида мақола чоп этган. Шунингдек у исломий молияни ижтимоий жавобгар инвестиция деб атаган.

Энди Ўзбекистонда бу соҳа бўйича олиб борилаётган ишларга назар соладиган бўлсак қуйидаги маълумотларни келтириб ўтиш жоиз бўлади. Ўзбекистон 2003 йилда Ислом Тараққиёт Банкнинг, 2004 йилда эса Хусусий секторни ривожлантириш бўйича ислом корпорациясининг (ХСРИК) тўлақонли аъзоси бўлди. Ҳозирги кунга келиб бу ташкилотларнинг Ўзбекистонда молиялаштирилиши кўзда тутилган лойиҳалар бўйича 2,1 млрд. АҚШ долларидан ортиқ портфели маъқулланган. Ўзбекистонда ХСРИК томонидан Тоиб лизинг компанияси ташкил этилди ва 10 дан ортиқ банкларга муробаҳа, ижара асосида молиялаштириш линиялари тақдим этилган. Ўзбекистоннинг кўплаб тижорат банклари ва хусусий сектор вакиллари томонидан мазкур линияларга ва тўғридан-тўғри молиялаштиришга катта қизиқиш ва талаб шаклланди.

Глобаллашув ва жаҳонда кетаётган инновацион ўзгаришлардан орта қолмаслик мақсадида Ўзбекистон Ҳукумати ахлоқий (исломий) молия ёки шерикчиликка асосланган банкнинг саноатини ривожлантириш бўйича йул харитасини ишлаб чиқиши тавсия этилади. Ушбу йул харитаси мавжуд қонунчиликни (банк фаолияти, солиқ, қимматли қоғозларга доир қонунчиликка қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш) такомиллаштириш, тарғибот ишларини олиб бориш, исломий молия инфратузилмасини ривожлантириш, халқаро ҳамкорликни ва давлат секторини ривожлантириш, исломий молия хизматлари бозорини ривожлантириш, илмий-ўқув ишларини олиб бориш ва инвесторлар билан ишлашни ўз ичига олиши лозим. Шу билан бирга ҳар бир бажариладиган тадбир бўйича масъул идора ва муддат белгиланиши мақсадга мувофиқдир.

Юқорида санаб ўтилган вазифаларни амалга ошириш учун Ислом тадқиқотлар ва тренинглари институтининг грант маблағлари ва маслаҳат хизматларидан фойдаланса бўлади.

Исломий молия – бу инсонларнинг, бизнес ва ҳукуматларнинг эҳтиёжларини қондирадиган йўлларнинг энг яхши намунасидир. Бу маҳсулот таклифи ва ижтимоий имтиёзлар ўртасидаги боғлиқлик айниқса аниқ бўлган соҳадир. Ушбу имтиёзларнинг энг муҳимларидан бири соҳага молиявий интеграцияни ошириш учун салоҳиятнинг мавжудлигидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Беккин Р.И. Исламская экономическая модель и современность. Москва, 2010.
2. Байдаулет Е.А. Основы этических (исламских) финансов, учебное пособие, Павлодар, 2014.
3. Алимова К.Т. «Ислам в Центральной Азии» // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история: сб. ст. по матер. VII междунар. науч.-практ. конф. № 1(53). – Новосибирск: СибАК, 2016.
4. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 27.08.2003 г. №371 «О членстве Республики Узбекистан в Исламском банке развития»
5. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 21.12.2004 г. №596 «О членстве Республики Узбекистан в Исламской корпорации по развитию частного сектора»
6. www.isdb.org
7. https://www.isdb.org/irj/go/km/docs/documents/IDBDevelopments/Internet/English/IDB/CM/IDB%20Group%20Data/CountryApprovals_Main.htm
8. www.mfer.uz
9. <http://islamic-finance.ru>
10. <https://www.facebook.com/EFPEC>
11. <https://www.youtube.com>, Гайдаровский форум – 2017. Исламские финансы: опыт и перспективы
12. <http://www.huffingtonpost.com>
13. www.thecityuk.com

14. <https://news.tj>
15. <http://nbt.tj>
16. <http://www.ifsb.org>